

Barbárokra várva

Gállos Orsolya fordítása

Húsz év telt el a berlini fal ledőlése és a kelet-európai kommunizmus összeomlása óta. A korabeli képek eufóriát árasztanak. Napjainkra Európa intézményesen jobban integrálódott, mint korábban bármikor, különösen, ami a csatlakozott közösségek elvi egyenjogúságát illeti. A másikkal kapcsolatos rossz érzéseink, mondhatni, eltűntek, hogy végre érvényre jussanak a nagy francia forradalom demokratikus értékei. A huszadik század mégsem könnyű poggyász. A demokratikus tudat bizonyos mértékű fejlődése ellenére is a megváltó eszmékkel elámitott gyengék kijátszásának története volt ez. A teljes körű bizalmatlanság évszázada, mely állítólag átfordul majd a nyitott interakciók korszakába. Mindez a Kelet és a Nyugat közötti gát leomlásával indul. Európa megpróbál kievickélni a nyelvek sokaságának bábéli zűrzavarából, s ezzel a pozitív értékeket jelentő különbözőségekből is. A különbözőség majd a produktív egyesülés forrása lesz, és nem a traumák meg az irracionális erőszak tűzfészke. A kultúrák közötti párbeszéd évének, amit éppen Szlovénia elnöksége idején hirdetett meg az Európai Bizottság, eleven, a megélt jelentőségű problematikát kellett volna hangsúlyoznia. Az önelégült bürokratikus frázisnak tűnő kedvező brüsszeli intonáció mögött egészen más rejlik, mint a precízen megbeszélte jövőkép. Európából nemcsak egy van, hanem kettő, és azután még számtalan.

A Nyugat és a Kelet közötti alapvető hasadást egyáltalán nem hidalták át. Igaz, hogy Európa két térfele egyre több szállal kötődik egymáshoz, mindkettőben többé-kevésbé azonos a törvényhozás, az emberek egyforma szupermarketekben vásárolnak, az adminisztrációs határok leomlanak, a pénz közös lesz. Mi, kelet-európaiak mégis alárendelt helyzetben vagyunk. Persze nemcsak azért, mert valójában ugyanazon márkajellel mi gyengébb minőségű kolbászt vagy joghurtot vásárolhatunk, mint a nyugati fogyaszt-

tók. Európa minden jóindulata ellenére még mindig az erő törvényei uralkodnak, és a Kelet egyelőre nem képes parírozni, ellenkezőleg, sok tekintetben gyarmati függésben leledzik. Ez esetben semmiképp csak a tőke, a technológia, a politika és a katonaság túleréjéről van szó, hanem az eszmék és a műalkotások dominanciájáról is. Tipikus példája ennek a Jacques le Goff védnökségével megjelent, egyébként igen érdekes *Csináljuk meg Európát* című elméleti gyűjtemény, amely az európai történelmet és tudatot mutatja be különböző szempontokból. Ebből az integráció ihlette projektből gyakorlatilag teljesen kizárták a kelet-európai gondolkodókat. Sokat elárul az a tény is, hogy az Európai Közösség programjai többé nem támogatják a humanisztika fordítását, és ez legsúlyosabban a keleti és a kisebb kultúrákat érinti.

A kelet-európai művészekről és különösen az írókról töprengve akaratlanul is a sakk mesterek jutnak az eszembe. A kommunizmus bukása előtt ők voltak a sakkelméletben kiiskolázott, beláthatatlan képzelőerővel megáldott konok fafejűek. Mint mindenben, persze itt is az oroszok jártak az élen. Halálosan komolyan vették a sakkot, küldetés volt a számukra és életmód. Nagy sakkiskolák, merítési lehetőség, sakkpaloták, kiadók és médiumok, erős az egyik és az aktuális erő a másik oldalon. Csak Bobby Fischer, az oroszok közös ellenjátékát összezúzó magányos hős tudta megverni őket. Később csak egymást tudták legyőzni. Gari Kaszparov, az új nemzedékek bálványa eposzi küzdelemben győzte le a hatalom kegyeltje Karpovot, ezzel kiáltva világgá, hogy elég a totalitarizmusból. Hamarosan sakkberkekben is új szelek fújtak. Azokban az országokban, ahol korábban csak a legjobbak játszhattak, 1990

Gállos Orsolya 1973 óta fordít magyarra szlovén, horvát, szerb irodalmat. 1968-ban magyar–oroszl szakon végzett a Pécsi Tanárképző Főiskolán (*A hatvanas évek orosz kisprózája*). 1991-ben diplomázott szlovén nyelvből és irodalomból a Ljubljana-i Egyetem Bölcsészkarán (*A történelmi téma a kortárs szlovén regényben*). Klasszikus és kortárs szlovén szerzők, Prešeren, Cankar, Grum, Kocbek, Zupan, Kovačič, Jančar, Šalamun, Debeljak alkotásait ültette át magyarra. Verset, novellát, esszét, hangjátékokat, színpadi műveket, regényeket. Horvát és szerb irodalomból is fordít: Slavenka Drakulić, Danilo Kiš, Miodrag Pavlović és mások műveit. A fordítással párhuzamosan tanulmányokat közöl a szlovén irodalom témáiból, szlovén művek magyarországi, a magyar művek szlovéniai megjelenését készíti elő. A szlovéniai Vilenica Irodalmi Fesztivál konzultánsa. 1998 és 2003 között magyar lektor a Ljubljana-i Egyetem Bölcsészkarán. A Szlovén Műfordítók Egyesülete 2006-ban a Lavrin-diplomát adományozta Gállos Orsolyának fordítói életművéért, kulturális közvetítő tevékenységéért.

körül a nyílt versenyeken orosz játékosok tömegét csapta meg az új idők szele – a legnagyobb tehetségektől a dilettánsokig. Legtöbbjük nemzetközi mester volt, a nagymesterek árnyékában élő játékosok, akik a valóban sikeresek után következtek. A biztos startpénz érdekelte őket és az ingyen élet. Mindenki a maga módján találta fel magát. Az orosz iskola nagy csodálójaként meg voltam döbbenve, ha legyőzhettem valamelyiküket, nem számolva azzal, hogy időnként nem is hederítettek a játékra. Ezen árnyékban élő játékosok közül sokan csencseléssel foglalkoztak. Nemcsak a hazájukból származó szakirodalmat és sakk segédeszközöket árulták, hanem ruhát, cipőt, bizsut és sok minden mást is. Mindez nagyon távol állt attól az arisztokratikus attitűdtől, ami a Baden-Badenban vagy San Sebastianban rendezett hajdani versenyeket jellemezte, ahol teszem azt, a szlovén Vidmar is fellépett. A sakk számukra mindennapi megélhetési küzdelem volt, némelyeknél azzal a messianisztikus meggyőződéssel, hogy egyszer majd ő játssza el a történelem legjobb partiját, elfoglalva ezzel a trónt, míg mások beletörődtek kilátástalan sorsukba, vagy a múltjukból éltek. A játék megy tovább, sok vereséggel, győzelemmel és talán még több döntetlennel. Külön megaláztatást jelent a keletiek számára valamely alacsonyrangú nyugati klub nyomorúságosan fizetett játékosának státusza. Az én tulajdonosomnak, egy grazi autószerelőnek például kávézója és sakk-klubja is volt. Nekünk, külföldieknek mindenféle külvárosi csehóban, gyárakban és más sötét helyeken kellett vérrre menő harcot vívni. A döntetlen tilos volt, elvégre nem lazulásra adták a száz márkát. Megvetettük a gazdáinkat, ugyanakkor a seggüket kinyaltuk, és csürhének éreztük magunkat a nagymesterekhez képest, akik magasabb gázsziért játszottak, s a tulajdonosaik úri passzióból tartották őket. Persze mi is csak a pénzért játszottunk.

A fal leomlása előtt Nyugaton elsősorban a keleti ellenzéki írók számítottak. Nyugatra távoztak és ott dolgoztak tovább – mint Gombrowicz, Kundera, Nabokov, Dovlatov és még sokan mások – vagy otthon éltek gyötrelmes életüket, és váltak kultusz-szerzőkké. A kommunizmus bukása után a Nyugatot egyre kevésbé érdekelte, hogyan kellett ablakpucolásból megélnie a prágai értelmiségnek, és hogyan bontakozott ki akadémiai szintű társalgás a segédmunkások között. A Nyugat – elviekben legalábbis – az átmenet iránt kezdett érdeklődni. Egyszer csak példátlanul sok szerző kínálta magát a könyvpiacra. Harc kezdődött a nyugati ösztöndíjakért, fesztiválokért, kerekasztal-beszélgetésekért, kiadókért és ügynökökért. A domináns – német, angol és francia – kultúrákban való jelenlét vezet az érvényesüléshez. A sors iróniája, hogy Keleten mindenki csak akkor kezd érdeklődni a másik iránt, miután az Nyugaton sikerre jutott. Akkor is, ha a keleti országok-

ban öntörvényű, tarka irodalmi élet zajlik. Urban, Stasiuk, Andruhovics, Szorokin, Pelevin, Darvasi, Goszpodinov, Cărtărescu és az átmenet többi szerzője először át kellett jusson a nyugati szűrőn, és csak utána fogadták el őket igazán Keleten. Sokaknak (még) nem sikerült, talán megálltak félúton, talán már nem érdekli őket, talán még reménykednek az áttörésben. Státusukat illetően jelentős különbségek vannak közöttük. Van, aki válogathat, másnak mindent el kell fogadnia. Ezek a sikerek vagy balsikerek szerencsére semmilyen hatással nincsenek magára az irodalomra, erejére vagy kiüresedésére. Mi, keletiek hihetetlen tehetséggel egyszerre felsőbbrendűnek érezzük magunkat tapasztalatok és művészet dolgában, egyszersmind olyan szenvedélyesen vágyakozunk a nyugatiak elismerésére, hogy egymást szinte észre sem vesszük. A Nyugat-imádat dacára a kelet-európai irodalmi szcénának a tulajdon produkcióikra és azok fogadtatására koncentrálnak. Tulajdon társadalmi dinamikájukkal vannak elfoglalva.

Andrzej Stasiuk kétségkívül sikeres egész Európában. Könyveit számos nyelvre lefordították, mégis tipikusan keleti szerző maradt. Németországról szóló útleírásában, mely ország nemcsak iránta, hanem az új kelet-európai irodalom iránt sem mutatott csekély érdeklődést, Stasiuk megírta a lengyel író nyugat-európai irodalmi gépezetében átélt kínjait és unalmát. Kelet-európai útikönyve (*Útban Babadagba*) viszont tele van költészettel és haldokló szépséggel. Stasiuk nem a nyugati metropolisoknak vágott neki, mint általában a kelet-európai értelmiségiek, hogy lelkes tudósításokat küldjenek a kultúra és a szellem magas színvonaláról. Bázisáról, a Kárpátokból utazta be a volt kommunista országokat. A keleti metropolisokat is elkerülte. A tranzíciós Varsót s vele a kor tipikusan keleti urbánus központját már megírta *Kilenc* című, nagy visszhangot kiváltó regényében. Itt aztán nem hiányoztak a lepukkant lakótelepek, az új vállalkozók, a kábítószerezések, a zsarolók, és akik álmokat keresnek a mohón egyensúlyra törekvő, kiüresedett és zavarodott világban. A Babadagba vezető úton csupa eldugott helyen bolyong Lengyelországtól, Ukrajnától, Romániától, Szlovákiától Szlovéniáig és Albániáig. Bár mindenhol ott a Coca-Cola, az egész világ elmerül a természetben, az állatok közé, ürülékükbe, mocsarakba, sáros utakba. Omladozó házak és autók mellett az Ember tulajdon organikus kontextusával találkozik. Az egész könyv Ciorannak, a hanyatlás szenvedélyes dicsőítőjének szentelt tiszteletadás. Cioran szenvedélyét Stasiuk könnyű melankóliába olvasztja, mint a holnapra már holt világ utolsó tanúságtévője. Ha ez egy sehová sem vezető programszerű utazás – hiszen a címadó Babadag az előadás szempontjából teljesen mellékes –, akkor ennek az eltűnő világnak a jelképei a cigányok. Nem alkalmazkodnak, nem kötődnek sehova, fatalisták, konok túlélők. A cigányság Stasiuk

víziójában a költészet szférája, transzcendencia csak kitesztettségéből fakadhat. A technológiailag racionális paradigmába nem képes bekapcsolódni, abban eltűnésre van ítélve.

Stasiuk két területet nem kapcsolt be Kelet-Európáról adott költői leírásaiba: Oroszországot és a volt Jugoszlávia háború sújtotta köztársaságait. Kelet-Európa három világra esik szét. Oroszország esetében beismeri, hogy iránta való érzelmei tipikusan lengyelek, vagyis kifejezetten elutasítóak, és közli, hogy rövidesen felkeresi és megnézi magának. Oroszország nemcsak Stasiuk, hanem az európaiak többsége számára is még mindig távoli és beláthatatlan. Még ha interneten hallgatom is az orosz rádióállomásokat, nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a zene ugyan hasonlít a nyugati mintákhoz, mégis valahonnan nagyon messziről érkezik. Mit mond nekünk az orosz irodalom a kilencvenes évek zavart és megalázott, az utóbbi évek gazdaságilag erősebb, de újra totalitárisabb mai Oroszországról? Határain túl a leginkább talán Pelevin és Szorokin érvényesült, a maga módján két excentrikus író. Más, az orosz helyzet megragadásában világosabb hangok ritkábban érnek el hozzánk. Sokat mondtak számomra Anna Politkovszkaja egyébként valóságos történetei, melyek áldozatok és hóhérok sorsában leplezik le Putyin uralmát, a tekintélyelvű orosz logika újraéledését. A regény műfajában meglepetést tartogat az Oroszországban sikeres, határain kívül azonban kevésbé ismert Szergej Ivanov *A földrajztanár elitta a glóbuszt* című regényével. Az urali Permben vagyunk a peresztrojka idején, vagyis a mai helyzet kiindulópontjánál. Ivanov a fiatal értelmiségi céltalan sorsában a kemény kommunizmus felbomlását követő demoralizált világot mutatja be. Legérdekesebbek talán nőalakjai, körülöttük kereng Szluzskin. Valamennyien az új öntudat és a fatalista megadás között feszülnek. Mintha a melankolikus férfi mellett éppen az orosz nők képviselnék hagyományosan az európaiság és az ázsiai jelleg, az akarat és a tespedés között gyökerező orosz dráma esszenciáját. Az új idők ellenére a még mindig metaforikus képzelet két partján tűnik fel az elszigetelő és az Európa felé nyitó szemlélet közötti hasadást jelképező két város, Moszkva és Szentpétervár. Oroszország, mint mindig, most is különböző jövőképek között vergődik, s ez az állapot az irodalmi artikuláción is bizonytalansággal áthullámzik. Tíz éven át hallgattam, hogy íróóriásaik után az oroszok most rossz formában vannak. A Földrajztanár után nem hiszek nekik, bár várom a fantázia újabb dózisait.

Talán Stasiuk is értékes képet közvetít számunkra Oroszországról. Különböző okokból hagyta ki a Balkán középső részét. Szerintem mély zavar tölti el a háború utáni Bosznia vagy Szerbia és a többi szétrombolt vidék miatt. Itt lemond a melankolikus hanyatlás víziójáról. Túl sok vér folyt, túl sok sebet ejtettek a túlélők lelkén. Stasiuk azt mondja, előbb alaposabban

tájékoztató, és azután közli irodalmi formában a meglátásait. Mint mindig, bizonyosan most is könyveket használ forrásként. Köztük valószínűleg Miljenko Jergović *Szarajevói Marlboróját*. Jergović nemcsak a háborús leírásaival vált híressé, hanem napjainkra létrehozott sokoldalúan impozáns opusával is. Érdekes, hogy a háborúnak a számos próbálkozás ellenére sem találni sok sikert megörökítését. Jergović mellett az egyik ritka kivétel Vladimir Arsenijević életműve. Ezért aztán néhány ez időben beérett szerző sikeresen ráharapott a háború utáni átmenetre. Andrej Nikolaidis¹ így például Bernhard modorában döntögeti a crnagoraiak magukról alkotott mítoszait, a híres osztrákhhoz hasonlóan nem állítja, hogy közössége ártatlan volt a háborúban. Robert Perišić *Emberünk a terepen* című regényében, akárcsak korábbi kisprózáiban, a háború utáni Horvátországot rajzolja meg a különböző erőközpontok szorításában és a múlt kísérteteivel. A hozzájuk hasonló szerzők nem mennek bele a kollektív mitomániába, amely ezt a területet oly messze vetette Európától. Teofil Pančić, a kitűnő kolumnista egy ízben dühösen nekem esett, mennyire idegeire mennek a szlovénok, amikor azzal etetik, mennyire értelmetlen dolog az EU-tagság. Errefelé első a csatlakozás, csak aztán jöhet a bíráló. A manapság népszerű elnevezéssel Nyugat-Balkánként emlegetett terület még mindig lóporos hordó. A katartikus folyamatok elmaradtak, még messze a múlttól s ezzel a jelentől való megtisztulás, amin a németeknek kellett átmenniük a második világháború után. Európa számára a Balkán gyanúsán akulturális, a legradikálisabb másság. Nincs olyan messze, mint Oroszország, de kétségkívül agresszív és kommunikációjában irracionális. Európa sokáig nem tudta, mihez kezdjen Boszniával. Ami a bűnösök felderítését és a felelősségvállalást illeti, a srebrenicai népirítás részben Európának is felróható. Európa csak békét akar ezen a túrán, és közben talán végzetes hibát követ el. Ha a balkáni társadalmak közül ki-kinek nem vállalja fel a maga bűnrészességét, akkor bizonyosan konfliktusok terhelik meg a jövőjüket is. Itt mindenki arról van meggyőződve, hogy éppen ő fogja felépíteni a legimpozánsabb várost és toronyházat, de valójában a szomszédjára irigykedik, akinek gyakorta hasonló építészeti tervei vannak. Sok író szikével boncolgatja ezt a még mindig uralkodó egomániát. Hangjuk néha európai lapokba is eljut, és műveiket időnként lefordítják. Úgy tűnik, az európai nyilvánosságban a rövid távú pragmatizmus győzedelmeskedik, és ahelyett, hogy kitisztítaná, be akarja varrni a sebet. Hazájukban gyakorta gyűlölet, sőt üldöztetés övezi ezeket a szerzőket, mint például Nikolaidist, aki Kusturica szerb rendezőnek a szemébe mondta, mekkora felelőssége van az öldöklésekben.

¹ A *Híd* 2008/10. száma közölte regényének részletét (*Mimézis*) Rajsli Emese fordításában. (A szerk. megjegyzése.)

Kelet-Európa így tovább hullik szét három darabra, majd a térkép tovább foszladozik. A helyzet Nyugaton is változatlan. Bernardo Atxaga a sarokba szorított helyzetükben terrorizmushoz folyamodó baszkokról ír. S ez kifelé éppúgy lesújtó, mint befelé. Csak a kalandtúra utáni tompaságba zuhant magányos aktivisták maradnak az idilli táj üszkein. Jaime Cabre és Jesus Moncada a katalán példára figyelmeztet. Így Nyugat-Európa tömbje is fokozatosan felmorzsolódik, felbukkannak a skandinávok és a mediterrán népek, itt van még Közép-Európa, a Brit-szigetek és így tovább, míg a szétválás folyamata nem halad tovább egy újabb lépéssel. Itt vagyunk mi, szlovénok is az európai kultúrák eme Babilonjában. Amikor a többiekkel való találkozási pontokat s ezzel az önazonosságunkat keressük, többnyire megelégszünk a legáltalánosabbal, az Európához való tartozásunkkal. Tartalékban ott van közép-európai mivoltunk, esetleg mediterrán jellegünk, de nehezebben azonosulunk balkáni, szláv és általában kelet-európai kontextusunkkal. Effajta osztályozással akarjuk megúszni a ránk leselkedő lekicsinylést és fölényeskedést. Stasiuk különösebb habozás nélkül veszi be útleírásába a szlovénokat, noha megjegyzi, elárultuk a szláv cirkuszt, és a kicsik módjára a normalitás általános eszményének mimikrijével pályázunk a túlélésre. A valóság azonban mindinkább arra szorít, hogy a társadalmilag propagált kép mögé nézzünk. Amilyen meghasonlott a modern Európa összes társadalmá, ez a kép sok világra töredezik szét. A különbségek világának koránt sincs vége a globalizáció ellenére is még mindig bizonyos létkontextusokkal bíró hagyományos nemzetállamokban. A kicsiny Szlovénia látszatra monolitikus társadalmában is észrevehető a különbségek bizonyos potenciálja. A háttérben a tőkével cimboráló, mindenütt jelen lévő politikát a hegemonia vonzása uralja. A viták nagy részének semmi köze a valósághoz, csak a látszatot szolgálja. A háttérbe szorított közösségek és témák a passzív együttérzést tápláló vagy egyenesen a gyengébbek elleni erőszakra felhívó instrumentalizált kontextusban jelennek meg.

Szlovénia tranzíciós irodalmára érvényes a meggyőződés, hogy az nem reflektál kellőképpen a tulajdon társadalmi kontextusára. A fő kritika az állítólagos szolipszizmust vagy jobb esetben a peremen lévő írók apró történeteit illeti. Nem csak arról van szó, hogy Jani Virk a *Szergej utolsó megkíséртésében* és Aleš Čar a *Kutyatangóban* a groteszk eszközeivel szedte ízeire a média által behálózott tranzíciót, annak önreprezentált történelmeképét. Az önállósulás utáni szlovén prózába kitaróan benyomulnak a különböző társadalmi kontextusok és az ehhez kapcsolódó identitáskörök. Az utóbbi időben társadalmi környezetük frissességével leptek meg regényeikben Goran Vojnović, Jurij Hudolin és Dušan Šarotar. Az elsőkönyves

Vojnović *Čefurji raus!* (Déliék, tűnés!)² című regényében egyesek számára már-már dokumentarista módon írja meg a volt Jugoszláviából Ljubljánba települők szokásait és világképét, főként a második generációra összpontosítva. A felszínen a traumatizált kapcsolat észlelhető szlovénok és a čefurok között, ahogy a bevándorlókat nevezi maga a szerző – ahogyan Feri Lainšček vagy Stasiuk nevezi cigánynak a romákat, s ezzel a látszólag inkorrekt elnevezéssel töprengésre akarnak készíteni e népcsoport valódi identitásáról, nem csupán megjelenéséről. Vojnović a fejlődésregény műfajában elemzi a bevándorlók körében uralkodó és őket bénító sztereotípiákat, ugyanakkor a szlovénokat is szembesíti a kisebbségi csoportra vonatkozó sztereotípiákkal. Jurij Hudolin *Mostobalány* című regényében a családi erőszak elbeszélésével lép meg, a modern próza e ritkán megjelenő, a családi idillek homlokzata mögött ugyancsak létező problematikájával. Az erősebb fél mindent megpróbáló önző mohóságával, önjelét megsokszorozandó legközelebbi hozzátartozóit is leigázza. Noha családi drámáról olvasunk, Hudolin regénye a tranzíciós időkhöz, hőseihez, a kisszerű törtetőkhöz fűzött sajtóságos kommentár. Lírai hangvételű regényében, a *Biliárd a Dobray Szállóban* Dušan Šarotar nemcsak a Muravidéknek a szlovén történelemtől eltérő második világháború előtti és utáni történelmével szembesít bennünket, hanem az irodalom által talán elsőként idézi vissza a szlovén tudatból évszázadok óta kitörölt zsidóságot. A viszonylag népes, napjainkra teljesen elfeledett muravidéki zsidó közösség a holokauszt egyik utolsó áldozata volt az 1944-es Európában. Hasonlóképpen merültek feledésbe, ahogyan ma nehezen kapcsoljuk össze a XII. és XIII. század csodálatos trubadúr költészetét az elenyészett provanszál kultúrával és nyelvvel. A trubadúrok alkotta képvilág a romantikus szerelemmel együtt bekerült a modern társadalom kliséinek arzenáljába. A viselkedés, melyből e kifinomult fordulatok erednek, hidat képez a szavak tényleges jelentéséhez. A történelemmel folytatott párbeszéd relativizálja a jelent és ennek önelégültségét.

Az egyén talán sohasem rendelkezett egyetlen identitással, egyetlen azonosító címkével – ma különösen nem. Mindenkit különböző kontextusok hálózhatnak be, tudatosan vagy tudat alatt. Az irodalom ezt a komplex emberi természetet tárja fel. Önismerettel rendelkező értelmiségi vagyok, provinciális, rokkant, időszakos részeg, volt sakkozó, apa és fiú és így tovább. Miért vagyok mindez és semmi ugyanakkor? Mekkora a sorsdöntő körülmények befolyása, mennyit ad mindehhez a megfoghatatlan belső

² Goran Vojnović: Déliék, tűnés! Miért nem beszél még mindig Radovan? Gállos Orsolya ford. Lettre, 2008. tavasz, 68. szám. (A szerk. megjegyzése.)

impulzus? Kiindulópontját tekintve az irodalom nem racionális leírás, nem is szociológiai elemzés. Forrása az emberi nyugtalanság, valami földalatti zúgás, ami nyelvvel nem megragadható. A nyelvi szabályok összessége és – ami a legkülönösebb – az egyéni szikra az irodalmi szövegben jut kifejezésre az összes jelentős társadalmi kontextus mellett. Ezért az irodalom által időközben feltáruuló társadalmi szférákat is kifejezetten egyéni módon mutatja be. Látomásainak nemhogy az agitációhoz, de az objektivitáshoz sincs semmi köze. Az irodalom az ember egzisztenciális kifeszítettségét fedi fel, ami sohasem köthető a kollektivitás egyetlen absztrakt modelljéhez, még ha tartozik is ezekhez, mindig kisiklik előlük, és pedig a lényegi pontokon. Ezért sem várható el programszerűen az irodalomtól, mit fog leírni és azt honnan meríti. Az irodalom megszólítja a társadalmat akár metonimikusan vagy metaforikusan, ahogyan például a költészet java. Görbe tükörben mutatja az ember mivoltát, sokféleségét és tévelygéseit. Az irodalom arra készlet, hogy a világot megfigyelve sohase kössünk kompromisszumot önmagunkkal.

Mint az életmódok és elképzelések e modern Bábele, az irodalom nemcsak a különbözőségek kivonata, hanem a kiállítás is mellettük, a különbözőségek apológiája. De nemcsak ez. Valószínűleg képesek vagyunk az empátiára, mely feltárja számunkra az emberi sorsokat és irodalmi világokat a maguk teljes másságában, egy közös nevező kedvéért. Ennek keresése nyitja csak fel a kódolt világokat. Értelmiségiék és mindazok, akik nem rendelkeznek e jelleggel, vagy nem állnak rá az egydimenziós igazságokra, valószínűleg ezért viseltetünk egyes érzelmekkel a globalizáció, a mai világ központi mozgóterét iránt. Önkéntelenül is az általános uniformizálódás folyamatoként éljük meg, melynek egyetlen célja a kapitalista és politikai elit koncentrációja. Ezeket nem érdekli a kolaterális kár, a humanitáris és ökológiai katasztrófák. Egy ilyent mutat be a *Darwin rémálma* című megrendítő dokumentumfilm. Az Afrika szívében a Viktória-tóba telepített nílusi sügér hamarosan kiirtotta az összes többi fajtát, ugyanakkor nyereségforrás lett. Az európaiak asztalára sügért szállító repülőgépek Afrikába fegyvert szállítanak. A halban bővelkedő tó mellett élőknek abszurd módon csak éhínség, betegség és erőszak az osztályrésze. Teli hassal mi, európaiak az ilyenfajta globalizációs dimenziókat leginkább figyelmen kívül hagyjuk. Annál inkább nyugtalanít bennünket a gazdaságpolitikai hegemoniából következő kulturális entrópia. E ponton kezdjük általában keresni az emberi arcú globalizációt. Az európai valóságot is meghatározó globalizációt lehetőségként is felfoghatnánk. A felgyorsult kommunikáció kora átnőhetne mindenkinek mindennel való párbeszédébe. A valóság gyakorta kevésbé tűnik derűlátónak. A hegemonizáció

folyamata egyszerűen nem oldja meg a humanisztikusan intonált dilemmákat, hogyan egységesítsük az életgyakorlatokat anélkül, hogy egyik kioltaná a másikat. Receptje főként a funkcionalitást tartalmazza, minden egyéb alap nélküli plusz kívánságnak tűnik. Ezért a konfliktusok csak súlyosbodhatnak. A társadalom, noha globalizált, még mindig hadszíntér, a kulturális és gazdasági túlerőért való összecsapás. Houellebecq *Platformja* már az ikertornyok lerombolása előtt vészjóslóan megjövendölte az iszlám fundamentalizmus erősödését és a világhatalmi központjainak a tökéletlen számítását. A világ nemcsak a profittal mérhető.

Európa sokak szemében olyan, mint a globalizációtól védett laboratórium. Egyfelől ápolja sokféleségének hagyományait, másrészt eszközök a kapcsolatteremtésre. Mégis része a globalizációs történetnek, talán valóban afféle próbaterepe a világ jövőjének. Itt hangsúlyozni kell, hogy a globalizáció negatív konnotációja nem a banális cowboyok európai célra szánt exkluzív terméke. Való igaz, hogy éppen Amerika, mint a huszadik század legerősebb civilizációja adta a globalizáció fő hajtóerejét. Pontosan az európai tradícióban kereshetjük problematikáját, hogy tudniillik meghódolni vagy tárgyalni. Európa nem térhet ki a felelősség elől.

Foucault leírja *A bolondság történetében* a másság kizárásának folyamatát a józan ész nevében, a tizenhetedik és a tizennyolcadik században. E folyamatnak a feltörő kapitalizmus idején való kieleződéséről sokat elmond a tizenkilencedik század francia irodalma is. Talán Zolával az élen, akit a regény ideologizálása miatt általában aláértékelnek. Ezt a kornak és a kor tudományos optimizmusának lerótt adóként kell felfognunk. Az ezernyolcszázötvenes és -hatvanas évek francia társadalmáról, tehát a második császárság koráról festett portréjában tetten érhetjük a modern kor lelkét egészen napjainkig. Zolát lelkesíti a hirtelen erőteljes iparosítás, a tömegtájékoztató és a növekvő fogyasztás. Zola világában láthatatlanul köröz a tőke és a munkásságot – mint a *Germinal*-ban – kilátástalan helyzetbe taszítja. Közben generálja az új idők vezető kulturális rétegét – a kispolgárságot. Az elégedett rágszálók, élőködők rétegét, akik mint a *Párizs gyomra* lapjain olvasható, nyugodtan alszanak, nincs rejtegetnivalójuk, és a választásokon az őket hizlaló uralkodó elitre szavaznak. *A Párizs gyomra* feledhetetlen jelenete, amikor a majdani mészáros és felesége, miután rátalálnak a pincében elrejtett örökségre, előbb dugnak egyet az ágyon szétszórt pénz között, majd hűséget esküsznek egymásnak. A kövérek meg fogják enni a soványakat, az anyag a szellemet, a pragmatizmus az eszményeket. Ebben a világban az idealisták is inkább hóbortosoknak látszanak, akiket a megszilárdult rend így vagy úgy kivet magából, áldozati bárányok tulajdon belső feszültségük megnyugtatójának oltárán. Ez a látszatértékek világa,

Mitja Čander a szlovén esszéisták fiatalabb nemzedékének tagja, 1974-ben született, Ljubljánban él. Válogatásában, előszavával (*Koronatanúk. Kísérlet a kilencvenes évek fiatal szlovén prózájának bemutatására*) *Az első nap. Kortárs szlovén elbeszélők* című kötet adott áttekintést a kortárs szlovén irodalomról 2002-ben, a Jelenkor Kiadónál (Gállos Orsolya, Körtvélyessy Klára és Reiman Judit fordításában). Čander a kilencvenes évek óta jelen van a szlovén irodalmi életben. A Študentska založba, 1996 óta a Beletrina könyvsorozatának szerkesztője, amely új színekkel gazdagította a szlovén szépirodalmi könyvkiadásról vallott elképzeléseket. Munkájáért három tekintélyes kitüntetést kapott: a Stritar-díjat 1998-ban – a legjobb fiatal kritikus díját; a Glazer-elismerést 2000-ben – kulturális kiemelkedő teljesítményéért; és 2003-ban az elsőkönyvesek díját a *Zapiski iz noči* (Éjjeli feljegyzések) című kötetéért. Kritikai és esszéisztikus szövegei 1992 óta jelennek meg a szlovén irodalom és a világirodalom jelenségeiről. A szerző érzékeny, friss szelleme új és új nézőpontokból látta meg velünk a már ismert irodalmi jelenségeket (Márquez, Joyce, Molière, Kertész Imre stb.). Szövegei rendkívül informatívak, sokféle utalást tartalmaznak további irodalmi, történelmi, filozófiai és antropológiai jelenségekre, új, szokatlan összefüggéseket villantva fel a magyar olvasó előtt. Feljegyzések az éjszakában. Irodalomról és más dolgokról című válogatott esszékötete 2009 végén jelenik meg a Kijarat Kiadónál, Budapesten.

mindenki ezekről locsog, emögött azonban a mégoly csekély anyagi és társadalmi haszon hajszolása rejtezik. A politika csak színház. A társadalmat felügyelő-mechanizmusok hálózának be, mindenről tudomást szereznek, és a beszéd könnyen lehet a bukás végzetes elindítója. A szabadság hiányának, a pragmatizmusnak, a kiközösítésnek a társadalma napi húsporcióját nyugodtan rágcsáló állat. Európa már rég elkezdte a ma globalizációnak nevezett programot.

Senki sem jogosít fel Európa és a világ jövőjének megjósolására. Nem tudható, vajon megtalálják-e a különbségek együttélésének modelljét. A megavárosok és tornyok építése elviselhetetlen utópia, előbb-utóbb üveg-házzá válnak, ahol mindenki látna mindent, de senki sem a megfigyelőket. Ugyanilyen apokaliptikus veszély a nyelvek végleges elválasztása, melyek elszigeteltségbe süllyednek vagy véres és szubtilis összecsapásokban semmisítik meg egymást. Az irodalom még mindig teret nyithat a meggondolásnak, látókörébe kapcsolva az ember tényleges kettősségét, a világ játékából való kizártságát és bekapcsoltságát, magányát és ugyanakkor sokoldalú odatartozását. Ha az ember alapvető meghasonlottsága, halandó mivolta így vagy úgy eltűnik, akkor vége lesz a babiloni történetnek is, irodalma úgy marad fenn, mint egy eltűnt világ többé senkit sem érdeklő fura krónikája.

Az értelem hatalmának támogatása

Jegyzet, függelékkel, Vickó Árpád Balassa Péterrel folytatott beszélgetéséhez

Vári György írja Balassa Péter *Segédigék* című posztumusz kötetének utószavában, hogy „Kettejük közös történetének első része teljes mértékben elválaszthatatlan a korszaktól, amelyben létrejött, ahogyan a legtöbb történet elválaszthatatlan saját helyszínétől és időpontjától.” Kettejük – Balassa Péter és Esterházy Péter – közös történetét hozza szóba Vári György, amely történet egy korszak utótörténete, és egyformán mutatja meg magát a szépíró Esterházy és kritikusa, Balassa írásaiban. Azt jelenti ez, hogy egyformán vagy hasonlóan élték meg a történet helyszínét és időpontját: az országot és a korábbi rendszer – kettejük közös történetének első részében – még nem igazán látható végnapjait. Más szóval mindkét életmű, legalábbis „első része”, ahogyan Vári György gondolja, egészében történelemfüggő, mert egyformán következett a helyszínből és időpontból, de egyben bele is épült a helyszínbe és időpontba. Sőt nevet adott a helyszínnek és az időpontnak. A megnevezés pontosságát bizonyítja, hogy kifejezéseik és szókapcsolataik, persze elsősorban Esterházyé, de nem utolsósorban Balassáé is, átmentek a köznyelvbe. Mára sokan Esterházy- és Balassa-idézetekben beszélnek politikáról és közérzetről, történelemről és irodalomról, anélkül, hogy szavaikat, mondataikat idézőjelbe tennék. Lehet, nem is tudják, hogy idézetekben beszélnek. Mert minden helyszín és időpont kialakítja a maga nyelvét, és ez a nyelv nem magától keletkezik, többek között írók és kritikusok formálják. Ám annak, hogy ez a nyelvtéremtés működhessen, alapvető feltétele az egyidejű jelenlét a történetben, másfelől meg a mű létezése, mégpedig nem akármilyen színvonalon. Amiből természetesen következik, hogy közös történet különböző és mégis ugyanazon nyelven csak kivételes nyelvérzékkel és értékes művekkel fogal-